

NEKAJ TEM IZ ZGODN JEGA RAZVOJA SLOVENSKE PRIPOVEDNE PROZE

V slovenskem slovstvu 19. stoletja je bil eden najzanimivejših dogodkov nenaden razcvet pripovedne proze pri sodelavcih književne revije »Slovenski glasnik« (1858—1868). Literarni govor in funkcije nove naracije so bile bistveno drugačne od homiliarno-hagiografske epske tradicije. — Na mlade avtorje je ob evropskih vzorih vplivala tradicija avtohtone »godčevske« humorne epike; govor nove pripovedne proze pa se je dolga desetletja pripravljala v okrilju poljudno-strokovne proze, in to na ravneh analitičnega opisovanja predmetov in dejanj, mimesis ter anekdote.

One of the most interesting events in the Slovene nineteenth century narrative prose was the sudden flourishing of the narrative prose in the work of authors contributing to the literary magazin "Slovenski glasnik" (1858—1868). The literary language and the function of the new narration were essentially different from the epic tradition of homilies and Hagiographa. The young authors were being influenced by European models and particularly by the tradition of the autochthonous folk musician's humourful epic; the speech of the new narrative prose had for long decades been in preparation in the popular-technical prose at the levels of analytic description of objects and events, of mimesis, and of anecdotes.

»Pa druga stvar me tišči. Stojim pred vami znabiti s celim košem nemškega znanja in s pestjo slovenskih besedi. Iz koša bi bilo lahko jemati, pa težko je vsakej iz njega vzetej stvari najti prikladnega oblačila v skerčenej pesti« (Jožef Štefan, SG 1859).

Uvod. Tisto, kar mimo Prešerna v slovenski literaturi 19. stoletja prejkone najbolj osupne, je nenaden množičen prodor pripovedne proze proti koncu petdesetih in v šestdesetih letih. Tako rekoč iz nič se pojavijo vajeveci, Levstik, Jurčič, ki pri dvajsetih producirajo pripovedno prozo na tekočem traku. Pojav je mogoče primerjati kraški reki, ki ne raste od prvega neznatnega izvirkca postopoma in organsko v veletok, marveč butne kot velika voda znenada izpod hriba na dan v vsej širini, globočini in vztrajnosti. Seveda je izurjeni pameti jasno, da se reka po bogve kakšnih skritih pretokih pripravlja že zdavnaj prej, tako da stojimo pred problemom jamarske narave: po kakšnih neočitih špranjah se je zbirala slovenska pripovedna proza do trenutka, ko je tako spektakularno privrela na beli dan?

Površinsko konfiguracijo območja, ki pri tem prihaja v poštev, si je slovenska literarna zgodovina že ogledala, tu najbrže ni mnogo dodajati:

Prijatelj v Duševnih profilih naših preporoditeljev (LZ 1921 in kasneje), deloma Kidrič v Zgodovini slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti (1929—1958), Vaclav Burian: Počátky slovinské prózy (Časopis pro moderní filologii XVI, 1930, 239 isl.), Kolarič v spremni besedi k Ciglerjevi Sreči v nesreči (1935), Slodnjak v Poglavlju iz zgodovine slovenske pripovedne proze (Članki in razprave 1966, 80 isl., v nemščini predtem 1954), Legiša v II. zvezku Zgodovine slovenskega slovstva (SM 1959), Pateru v Slovenski prozi do moderne (1957, 1965), Jevnikar v razpravah o Krištofu Schmidu v slovenski književnosti, zlasti: Krištof Schmid in začetki slovenskega pripovedništva (Izvestje srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na tržaškem ozemlju 1967—1969), Pogačnik v poglavju o »nastajanju pripovedne proze« (Zgodovina slovenskega slovstva 3, Obzorja 1969, str. 81 isl.), Jože Koruza v prikazu Vodnikovega literarnega dela (Kondor, 1970) — ter še kdo.

Za vsa naštetá razpravljanja, ki so v okvirih lastnih vprašanj bolj ali manj neoporečna, je značilna neraziskavnost pripovedne prozne izrazljivosti slovenskega jezika. Večina jih sicer nedvoumno in kajpada sprejemljivo ugotavlja, ali vsaj namiguje, da je verzifikacija tisti čas 1.) imela za seboj podporo klasicistične tradicije in njenega pojmovanja visoke literature, in da se 2.) verzifikacija nasploh laže sprejemljivo izraža, ker ji ni treba bogve kako paziti na sintakso, metrična shema da upravičuje še tako nenavadne sintaktične tvorbe. Tako prav po sintaktični plati verzifikacija piscu ni stavila tistih zamotanih zahtev, ki jih je sicer na videz mnogo manj zahtevno prozno izražanje. — Že Kidrič opozarja, kako neradi so svoje čase tudi narodnostno najbolj razboriti slovenski intelektualci korespondirali v slovenskem jeziku — prav zato. In res si je treba ogledati samo Vodnikovo dopisovanje, ali tistih nekaj Prešernovih pisem v slovenščini, pa ni težko doumeti, zakaj naj bi se Prešeren tako zelo težko, ob obilnem siceršnjem pripravljanju in poljavnem napovedovanju, spravljal k pisanju proznega teksta. Pa je bila vaba velika: po napovedovanju, češ da bo napisal nekaj v slogu »raztrgancev«, smemo sklepati, da bi to po nekaterih lastnostih bilo salonsko modno čtivo (prim. Pera Pajka, LZ 1932, 240 isl.), nekakšen romantični roman; roman pa je takrat že pol stoletja in več na svojem zmagovitem pohodu po Evropi, saj naj bi se njegova produkcija od 10—20 primerkov sredi 18. stoletja že konec istega stoletja povzpela na 500 romanov letno! — Kaj naj bi potemtakaem zadrževalo ustrezne Prešernove ambicije? Ne da bi reč precenjevali, moramo vendarle meniti, da tudi sintaktična neizdelanost slovenskega knjižnega jezika: kakšne skladenjske zamotanije si je spričo upravičevalskega metra Prešeren privoščil v verzifikaciji, je znano, v

proznem govoru takšne svoboščine odpadejo, tam nenavadna sintaksa takoj zazveni »nepravilno«, afektirano. Lingvistika je slovenski jezik do-
tlej registrirala in skušala razbrati predvsem paradigmatično, fonetično
in historično — torej predvsem na ravni »jezika« in ne »govora«. Knji-
ževni prozni »govor« — kot igra znotraj jezika pravila — se je šele
formiral; pripovedno-prozno identificiranje predmeta-pojma-misli-de-
janja ter znaka (t. i. signifikacijski proces) se je zlasti na ravni sintakse
pismeno gradilo desetletja in desetletja, mukoma in počasi; pa še to v
posebnih območij besednega ustvarjanja — ki z običajno predstavo
o besedni umetnosti pogosto ne premorejo prida skupnega.

Takšna bi bila okvirna zapažanja ob pregledovanju geodetsko od-
merjene površine. Jasno je pri ustreznem pregledu tole: svet je kraški,
preko njega so speljane nekatere stare in nove, domače in tuje poti, raz-
viden je obseg, razvidnih je tudi nekaj površinskih požiralnikov, ki me-
teorsko vodo sproti odvajajo v skrivnostno podzemlje; tam pa se v ne-
znanih pretokih tvori reka slovenske pripovedne proze, ki potem v Mo-
čilniku-Močilarju osemindesetega in šestdesetih let privre na dan:
vsem pravim literarnim zgodovinarjem v čudenje.

Prva slovenska povest. Pred spustom navzdol pa kaže še
enkrat nekoliko podrobneje pregledati površje. — Že od Levstika sem
velja za začetek slovenske necerkvene pripovedne proze Ciglerjeva po-
vest Sreča v nesreči iz leta 1836. Pri tem se v glavnem pozablja, da je
Lovro Pintar manj slovečega imena v Sloveniji 1848 (str. 208) med po-
pisovanjem dela Franca Veritija (po Pintarju je ta horjulski župnik, prvi
slovenski grafoman, sicer laškega izvora, zapustil 800 pol rokopisnega pi-
sanja ob 4 obsežnih tiskanih hagiografskih zbornikih iz leta 1828) označil
Veritijev alegorični spis Popotnik široke in vozke poti ali Popisovanje,
kako se človek spači, v' grehah živi, kako se poboljša in Bogu služi (1828)
za »moralichen roman« (Levstik 1881 — »povest«). Potemtakem naj bi Slo-
venci prvi roman po Pintarju dobili že 8 let pred prvo povestjo in skoraj
40 let pred Desetim bratom, tem oficialnim Adamom slovenskega romana.

Prebiranje Popotnika... kajpada literarnozgodovinarskega pregledo-
valca hitro iztrezni: gre za značilno versko-moralčno alegorijo o krščan-
skem popotniku, imenovanem Feliks (Srečko!), ki ga na potovanjih po
tem svetu spremlja ženska, po imenu Radovednost. Na nekem križišču,
od koder vodita dalje ena strma, ozka, slaba, ovinkasta ter ena široka,
gladka, ravna pot, se odločita za drugo. Seveda: po njej gredo trume:
stari in mladi, modri in neumni, — po oni, ozki, pa krene le sem ter tja
kakšna bolj-kone bizarna oseba. Toda široka pot pripelje v mesto Golju-
fije: noter spuščajo, ven ne. Eno samo gnezdo grehov — goljufije, na-

puha, prešuštva in razvrata; bolnišnice so polne bolnikov, ki so si samo s svojim pokvarjenim življenjem nakopali posebne vrste bolezni. Končno popotnika iz goljufigega mesta reši mladenič, po imenu Sveti Poklic — vendar pod pogojem, da zapeljivo žensko spremstvo pusti v mestu. Nadaljnje peripetije potnika Srečka so manj nevarne, na ozki poti v nebesa namreč srečuje same vzorne in svete osebe: sveto Samoto, sveto Čistomisel, kralja Resnice, Strahubožjega, sveto Bogaslužnost, sveto Modrost, sveto Potrpežljivost, sveto Pokoro, sveto Molitev, sveto Čistost, Sveto Ponižnost, sveto Pokorščino, na koncu se Srečko posvetuje še s svetim Angelom in Svetoželjjo ter se odloči do konca živih dni nastaniti se v hiši svete Pokore.

Zgodbo o popotniku Srečku, ki je srečno ušel usodi vseh tistih številnih človeških trum, ki jih je pogoltnilo mesto Goljufige, smo nekoliko obširneje navedli zato, da bi ob prvem »slovenskem moraličnem romanu« opozorili na funkcijo epskega v enem delu takratne slovenske proze. Alegorična urejenost besedila je v tem primeru do pripovednega razpoložena približno tako kakor pridiga do eksempla; v alegoriji sta zgodbeni zgled ter nauk sproti združevana; eksempl pač ni od nauka ločen — kakor npr. kakšna zgodbica pri Janezu Svetokriškem. Samo v tem je razlika. Pri tem se na videz seveda ne gre zanašati: na videz loči tisto vipavsko regljavko, ki še izpod vode ven striže s prsti — kot eksempl zoper grešno žensko trmoglavost — od svete Čistemisli velikanska razdalja, vendar natančen premislek pove, da je tam nauk samo izločen iz eksempla, medtem ko je tu s posebno signifikacijsko adaptacijo kar sproti vključen vanj.

Torej obstaja pripovedno v prvem slovenskem moraličnem romanu približno tako kakor eksempl v homiliji: razlika je le navidezna, zunanja.

Na tradicionalen, razviden način obstaja tiste čase zgradbeni red: eksempl + nauk + molitev v sočasnem Veritijevem hagiografskem zborniku *Življenje svetnikov* (1828-29). Prvi del sleherne od številnih svetniških biografij praviloma vsebuje svetnikovo življenjsko zgodbo, zaokroženo na njegovo poglobljeno čednost, drugi del »nauk«, ki pridigarsko obdela iz zgodbe izluščeno moralno vrline, tretji del pa povzame molitev k taistemu svetniku za obranitev, zaščito ali pridobitev tekoče čednosti. V bistvu je pravi hagiografski del le povod, le eksempl za moralčno povzetje in zaključno molitev. — Pridigarska funkcija je razvidna tudi iz hagiografske tematike, ki zvečine goji življenjepis stanovitnega, pobožnega človeka iz nižjih družbenih plasti; ta se s svojimi vrlinami — potem ko se zapiše svetemu poklicu — naglo vzpne po cerkveni (družbeni) hier-

arhični lestvici navzgor in postane škof. (Le boljkmone poredkoma beremo kakšne občutljivejše teme: o poboljšanih pocesnicah ali pa o poročnih nočeh, v katerih device ali devičniki spreobrnejo svojega pogankega po sili druga k čistemu življenju. — Sveti Malk npr. na poročno noč, v katero ga je kot svojega sužnja prisilil gospodar, jadikuje: »Oh, jaz nesrečni! V mladosti sem devištvo ohranil, in zdaj v sivih laseh sem se oženil? To je štraftenga mojih grehov.« Ker pa se nobena juha ne pojé tako vroča, kot se skuha, se izkaže, da tudi novopečeni Malkovi ženi različne reči branijo uživati sladkosti prve zakonske noči. Tako se oba odločita živeti kot brat in sestra; motiv se v zborniku nekajkrat ponovi, kasneje pa se čez 100 let renovira v ekspresionistični religiozni liriki. — Le sem ter tja se Veriti kot hagiograf spozabi in zapiše kaj takega kot: »Cesar Maksim, nesramen zalezovalec svete čistosti ... je slišal hvaliti prečudno lepoto svete Katarine in je bil vnet v poželenji do nje«; prejkone so to bežni prebliski radoživosti skoz sivo enoličnost venomernega popisovanja različnih plezarjenj po lestvici škofovskih časti.)

— Lahko torej rečemo, da gre tako v svetniškem življenjepisju kot v alegoričnem »romanu« za prozno sestavo, kakor jo je ob Krištofu Schmidu Matevž Ravnikar programiral v uvodu k prvi knjigi Zgodb svetega pisma za mlade ljudi (1815): Nauke predajati z zgodbami, kajti »je ni skoraj reči, nad katero bi toliko veselja (otroci), kakor nad lepimi povestmi ali istorijami, imeli«. Zgodbe same na sebi, namreč kot pripovedno umetnost, pa je Ravnikar cenil manj — znane so njegove denunciacije: »Celotno novejšo evropsko pesništvo (od 1750 dalje) je najbolj prekanjeno izmišljeno sredstvo za rušenje prestolov in oltarjev« (Slodnjak, o. c. 81). — Da jih je kot pesniško primes trpel, najbrže ne gre pripisovati le njihovi utilitarnostni funkcionalizaciji oz. Ravnikarjevemu praktičnemu čutu, marveč najbrže tudi splošnemu podcenjevanju proznega jezikovnega izraza kot pesniškega (neutilitarnega) medija (pač spričo že omenjene klasicistične poetološke tradicije).

Cigler. Težko je po vsem tem verjeti, da bi duhovniku Ciglerju leta 1836, se pravi le nekaj let po objavi obeh za primer vzetih spisov, nenadoma uspelo prebiti zid takšnih literarnih navad. Resda je bil Cigler po naravi aristokrat, kozmopolit, resda je mnogo bral in potoval in je moral biti torej precej razgledan človek, res pa je tudi, da ga vse njegovo siceršnje pisanje izpričuje kot razmeroma omejeno talentiranega pisca, ki se je nenehno gibal na »ozki poti« med religiozno utilitarno ter elementarno-rudimentarno epsko pisarijo.

Tako ni treba prav pronicljive analize za domnevo, da pripovedno v njegovi povesti še zmeraj deluje na način homiliarnega eksempla. Že

Kolarič v svoji spremni besedi, pa Jevnikar in še kdo, ugotavljajo zmedenost pripovedovanja, kakor hitro opazujemo Ciglerjevo povest kot konsistentno povezano, logično, samovseбно epiko; Kolarič dokazuje zado kar z računalom v roki: epska logika je trhla, vse se spleta in razpleta nekako ad hoc ter je kot celota upravičljivo in poenoteno le z logiko moralistično-poučnega veziva. — Za primer homiliarno-epske strukture zapišimo kratek analitičen povzetek prvega poglavja (France Svetin gre na francosko vojsko):

Epsko

Žena sluti nesrečo, zato je kar naprej žalostna. — Tisto leto se začne vojska med Avstrijci in Francozi: potrebnih je mnogo vojakov, tudi Svetin. Žena joka. Slovo.

Moralistično-poučno (pridigarsko)

Svetina hodita k maši, nikoli v gostilno. Boga hvalita. Ljubita se. »V Boga zaupajva, na Boga se zanesiva in dobrotljivi Bog naju ne bo zapustil.« Molita. Ob slovesu mož ženi: »Ljuba moja žena! Ne žaluj tako zelo; kaj ne veš, da je to božja volja? Tudi najmanjša reč se ne zgodi brez božje volje in ne en las ne pade z naše glave brez volje nebeskega očeta. Ker je Bog tako sklenil, se moramo njegovim naredbam voljno vdati. Kdor v Boga zaupa, ne bo nikoli zapuščen. Bog naju ne bo zapustil. Lepo Bogu služi in tudi fantiča uči, Boga se bati in njemu služiti. Da moram biti vojak, mi ukazuje cesarsko povelje; gosposkam in oblastnikom pa moramo zavoljo Boga pokorni biti. Ne jokaj preveč, ampak moli zame ...« Itd.

S tem Svetinovim govorom, ki mu ne gre oporekati nezgovornosti ali prevelike oddaljenosti od prižnice, se sicer kratko poglavijce zaključi. Pripovednemu delu poglavja o nujnosti ločitve zaradi vojske sledi nauk o vsemogočnosti Boga, o njegovem usmiljenju, o pokorščini Bogu in oblasti. (Še slogovna opazka: govor začenja Svetin podobno kakor duhovnik z lece, z ogovorom »Ljuba moja žena«; ogovor se potem v povesti ponavlja kot značilen sestavni del mnogotere, zlasti pa daljše replike: O, ljuba moja mati; Karel, moj ljubi sin; O dobra gospa Kordula; O dobri duhovni oče; Ljuba moja presrečna mati; Ljubi moj tovariš ipd.)

Takšna dvodelna ali izrazito dvoplastna sestava se ponavlja skozi vso povest. Vendar Ciglerju pridigarski jezik vseeno ne teče tako okretno, da se ne bi začel ponavljati; sčasoma mu zmanjkuje tovrstne štrene in

zato razmerje med pripovednim ter pridigarskim, ki je spočetka močno naklonjeno slednjemu, proti koncu povesti vse bolj zgublja prvotno podobo: zgodba kot epski element vse bolj prevladuje, poglavja pa se kljub temu krajšajo. Prvi del seže s pripovedovanim prostorom do Dunaja in obsega 50 strani in 9 poglavij (po Kolaričevi izdaji), drugi seže preko Trsta v južno Francijo (silne razdalje, če pomislimo, da je brza poštna kočija od Ljubljane do Idrije vozila 12 ur), šteje pa le še 36 strani in 8 poglavij, tretji del se s Kranjskega odpravi v Francijo, obrede Španijo in severno Afriko, odplava v severno Ameriko in se končno spet povrne v Francijo, pa šteje le še 20 strani in 5 poglavij! — Kayserju je takšna geografska ekspanzija značilna za baročni roman, ki je zaradi odsotnosti notranjih človeških dimenzij pokrila pripovedni prostor z zemljepisnimi in časovnimi superrazsežnostmi; pri Ciglerju usihanje versko-poučne zgovornosti kot nekakšnih notranjih razsežnosti, notranje logike, nado-meščajo podobni surogati. Pripovedovane osebe ostajajo sheme s človeškimi fasadami.

In da je mera polna, se tudi povest kot celota zaključi s primerjalno utemeljenim naukom: »Tako dá Bog včasih že na tem svetu *srečo v nesreči*, če človek tudi v nesreči vedno Bogu zvest ostane.« Da vendar ne bi kdo pomislil, kako je Cigler pisal povest zaradi slasti, ki naj jih bralec ob prebiranju užije, marveč le kot *primer*, kot *eksempel* na koncu strnjeno in hkrati abstraktno zapisanega nauka.

Hagiografsko sestavno plast kaže povest s številnimi mirakelskimi razpleti sicer dovolj skromno zapletenega dogajanja: v najhujših in najbolj brezupnih trenutkih priskoči stanovitnim in verujočim »otrokom reve« sam gospod Bog na pomoč, kakor na primer plavanja neveščemu generalu v tretjem delu; tisti hip, ko bi moral po vseh pričakovanjih, po vseh naravnih zakonih vpričo bralca utoniti, otipa general na dnu reke ravno prav visoko skalo, da se ustopi nanjo in še molí nos iz vode. V tem položaju (homiliarno nazorno!) potem oba s Svetinom sredi noči vneto hvalita Boga za varstvo. — Na prevladujoči tip veritijevske hagiografije spominja tudi prvi del Ciglerjeve povesti oz. zgodba prvega izmed Svetinovih dvojčkov, tistega, ki postane škof. Ideal socialnega vzpona po duhovniški lestvici je moral biti pač splošno razprostranjen tiste čase in najbrže v takšni podobnosti ne gre iskati neposrednih literarnih zvez med obema duhovnikoma, Veritijem in Ciglerjem. Oba sta prej ko slej eksponenta neke miselno in izrazno močno formalizirane mentalitete, o kateri obstaja na kulturnozgodovinski ravni mnogo spomenikov (prim. npr. življenjepis škofa Jurija Sladkonje v Laibacher Wochenblattu 1805; Illyrisches Blatt 1835, v Vedežu in drugod). Opozarja pa

takšna sorodnost na neke vrste ustaljene »enostavne oblike« (Jolles) takratnega mišljenja in socialnih predstav.

Tako smo se spotoma tudi odklonilno izrazili o možnih neposrednih predlogah za Ciglerjevo povest; stališče pravzaprav samo ponavljamo — za Kolaričem, Slodnjakom in Jevnikarjem — zoper Buriana, ki je skušal Ciglerju na pleča spraviti K. Schmida (seveda s tem ne gre dajati celotnega Burianovega spisa v nič, saj gre za bibliografsko in motivno-zgodovinsko studiozno razpravo, v njej pa je mogoče najti celo sledove slogovnointerpretacijske argumentacije — l. 1930!) — Tako Kolarič kot še posebej Jevnikar utemljujeta izvirnost Ciglerjeve povesti z njeno pripovedno nelogiko, češ da takšne zmedenosti vendar ni mogoče prepisovati. Obenem jo utemljujeta z obširno motivno in fabulativno-tematsko ter zgodovinsko primerjavo različnih Schmidovih zgodbic in te slovenske povesti.

Cigler in Propp. Morda bi njuni argumentaciji kazalo dodati še nekatere kompozicijske perspektive Ciglerjeve povesti; zgradba kaže namreč sicer nekoliko motno, pa še zmeraj razvidno podobo tlorisa, na kakršnem je zgrajena ljudska pravljica: slovo od doma → dobro delo, napravljeno močnejšemu bitju v stiski, tako da se to bitje za naprej spremeni v zaščitnika (strta kočija: baron v prvem delu; najdeni in vrnjeni mošnjiček: bogati trgovec v drugem delu; rešitev iz suženjstva: general v tretjem delu) → v drugem delu se pojavi lažni junak — znan iz pravljичne homatije (v prvem in tretjem delu ga nadomestijo različni dogodki ali dodatna dobra dela) → končno so premagane številne ovire, vsi obogatijo in se proslavijo, pa tudi snidejo se deloma spet. (Celo anagnoresis, ki jo Kolarič pripisuje Ciglerjevemu poznavanju klasične poetike — Aristotela —, je prav lahko v daljnem sorodu s pravljичno sestavo.) — Seveda shema ni čista v tistem smislu, kakor jo je za elementarno ljudsko pravljico ugotovil in formaliziral Propp (Vl. J. Propp: *Morfologija volšebnoj skazky*, 1928, ²1969). Že Propp je poudarjal, da se nobena umetna obdelava ljudske pravljice v celoti ne drži stare, arhaične sheme zgodb, ki jih pripadniki preprostih ljudstev pripovedujejo od ust do ušes. Estetski ideal se je skozi stoletja in tisočletja pač spremenil, dandanes pripovedovalec in poslušalec (pisec in bralec) nista več zadovoljna s ponavljajočo se zgodbo, medtem ko je primitivni poslušalec cenil predvsem barvitost snovi in ljudi, ki so zmeraj znova in zmeraj drugače polnili shematizirane storije. — Epska zgradba Sreče v nesreči, z njo pa po doslej povedanem tudi poseben tip hagiografije, sta po nekaterih vogelnih kamnih bržkone strukturni sorodnici stare ljudske pravljice (prim. k temu še A. Jolles, *Einfache Formen*, 1929, ²1956);

morda celo od tod tudi »zmedenost« — pravljici gre le za zaplet in razplet in se ne pusti motiti s takšno ali drugačno starostno logiko ter podobnimi »malenkostmi«, s kakršnimi se ukvarja puščobni razum. — Če pa je vzorec tako splošen, tip tako skupen in na neki način (zgodovinsko) tako zelo oddaljen, čeprav spet (strukturno) tako zelo blizek, smemo seveda dvomiti, ali more biti Schmidovim zgodbam podobna epska organizacija področje resnejšega zatrevanja o Ciglerjevi literarni odvisnosti od bavarskega župnika.

Ciglerjeva romantika. — Prav s pogledom v ljudsko pravljico smo morda dobili tudi prvi namig na romantične tresljaje pri Ciglerju. Slovenska literarna zgodovina sicer prav rada šteje pisatelja k poglavjem o romantiki; njena logika je pri tem mehanično periodizacijska: ker je Cigler približen sodobnik Franceta Prešerna, ker je Sreča v nesreči nastala v neposredni sosesčini Sonetnega venca, bodi še Cigler romantik in njegova literarnozgodovinska pojava iste vrste. — V resnici je s svojo homiliarno-epsko strukturo raje nekoliko zapozneli sad versko utilitarne, v najboljšem primeru janzenistično prosvetljenske literarne mentalitete: saj smo že poudarili — nobenih notranjih razsežnosti v ljudeh ne pozna, te razsežnosti obstajajo kvečjemu zunaj njih in niso organske pa tudi ne človeške, marveč eshatološko-dogmatske, nobenih živih čustev in čutov — le čisti, puščobni razum, opredeljen v moralične oblike. »Osebe so Ciglerju lutke, ki jih prestavlja, kakor se mu zljubi. Vse dejanje se pravzaprav godi po pravljичnem načelu, da se vse dobro plačuje, hudo pa kaznuje« (Kolarič, o. c. 23). Namig o nekaterih notranjeformnih sorodnostih Ciglerjeve povesti z urejenostjo ljudske pravljice bi bil morda najelementarnejše in seveda zelo relativno opozorilo na Ciglerjevo daljinsko koketiranje z romantiko. Vendar kdove kako daleč po tej poti ne pridemo: primerjalna raven je tako splošna in nedoločna, hkrati pa zgodovinsko tako zamotana, da omogoča res samo ugibanja.

Pač pa se ob Sreči v nesreči ponuja še ena možnost spogledovanja z romantiko. Literarna zgodovina si je doslej — pač glede na Ciglerjev janzenizem — še ni upala izreči. Nanjo podzavestno namiguje menda le Kolarič: »Njegovi (Ciglerjevi, op. M. K.) ljudje sicer gledajo v nebo, a ne vidijo ne sonca ne zvezd, samo črno noč in oblake ob hudi uri. — — — Dovolj pa je v njem romantične solzavosti: stari in mladi se ob vsaki priliki jočejo in vzdihujejo. Osebe niso nikdar prav iz srca vesele. Mučijo jih razne slutnje« (26). — Če pomislimo, da tiči celotno zahodno in srednjeevropsko pesništvo od 1810 do 1840 pod ponjavo nekakšne svetobolne utrujenosti, nihilizma in naziranja, ki ga je Grabbe izrazil z mislijo, da vseobsežna zloba moti zemljino kroženje, in je zato tudi svet, v katerem

živimo, najslabši od možnih svetov, tako da ne nudi človeku mnogo priložnosti za optimizem, — pa potem k temu dodamo Ciglerjevo svetovljansko aristokratsvo, s tem ažurno razgledanost, njegovo obsežno znanje jezikov ter potovalne podvige, skorajda ne moremo mimo domneve, da je evropska svetobolna moda tistega časa skozi zadnja, zakristijska vrata stopila tudi v prvo slovensko povest, čeprav ne v svoji čisti, apodiktični inačici (Sreča v nesreči).

Že na prvih straneh povestnega besedila beremo ustrezno ideološko oceno sveta: »Prav res je, da na tem svetu ni prave resnične sreče.« In kar je p r i p o v e d n e g a, se pravi s tega sveta, takšno oceno v povesti kar naprej utemeljuje. Kajpada Cigler kot janzenistični duhovnik ni mogel obstati pri podobi popolnoma nesrečnega in zlobnega sveta, v katerem celo svetniško pobožni in pošteni ljudje trpijo kot plen in žrtev tostranske zlobe in pokvarjenosti — zoper božjo previdnost in dobroto. Zato je m o r a l v pripovedno aranžirati homilijarne posege božje volje, ki pač sproti onemogočajo najhujša hudodelstva zlobnega, pokvarjenega in pregrešnega zemeljskega ljudstva. Sreča je le izjemna in natančna renta božja, kakor govori tudi zaključek: »Tako dá Bog včasih že na tem svetu srečo v nesreči, če človek tudi v nesreči vedno Bogu zvest ostane.« — V povesti se sreča dosledno suče po pridigarski plasti teksta, pripovedni zgodbi je tuja: celo navidezno srečni konec v bistvu ni srečen, kajti družina ostane razbita na dveh koncih sveta (po »moškem« in po »ženskem« principu: oče obstane pri sinu trgovcu, mati pa pri sinu škofu).

Kje sta doma sreča in nesreča. — Ugovor, ki se zoper takšno umevanje ponuja, temelji na pogostnosti in udomačenosti opozicije sreča : nesreča v sočasni pa tudi tradicionalni verski oz. poljudno-verski literaturi. Tako je sam Cigler štiri leta pred povestjo spisal Dober nauk, ali kratko podučenje se časne in večne nesreče obvarovati (1832). Pri nas najbrže še bolj znan, kar trikrat v slovenščini natisnjen (1768, 1796, 1803), pa je bil tovrsten spis Joannesa Mana z naslovom Ta srečna inu nesrečna večnost (prevod iz italijanščine); skoraj gotovo ga je poznal tudi Cigler. — Ali ni torej Ciglerjeva povest Sreča v nesreči le pripovedna realizacija že zdavnaj obstoječih, od romantike neodvisnih pogledov na solznodolinskost tega življenja? Najbrže bo nekaj tudi na tem, vendar že kratek pregled slikovite Manove zgovornosti kaže, da je tam vsa reč v celoti prenesena v transcendenco: tam, v večnosti, se boš »tulku krat stu milion tavžent lejt... kulker imajo vsi ljudje las na glavah; kulker imajo vse ovce, kozé, voli, krave, psi, mačke, voucje, medvedi, zajci, lisice, vsa živina, inu zverina dlak na svojih kožah« cvrl ali veselil;

sreča ali nesreča tičita onkraj zemeljskega in takšni Mana tudi zanimata — kot pojem nezemeljske večnosti. Že naslov malo prej omenjenega Ciglerjevega spisa pa kaže, da je višnjegorski župnik večnost skombiniral z območjem zemeljske časnosti oziroma časne zemeljskosti. V povesti je pojma očitno ločil: sreča je ostala osredotočena v onokraj, v transcendenčno božjo previdnost večnosti, od koder le redki žarki posvetijo semkaj, na ta svet — le na najbolj zveste, vztrajne in poštene uresničevalce božjih postav in priporočil; nesreča pa je v celoti namenjena temu svetu — pekla in posmrtnih pokore pravzaprav niti ne pozna, dovolj vsakršnih peklensčkov se v človeški podobi klati po svetu, tako da je vse hudo mogoče okusiti že tukaj. Tako je za strukturo Ciglerjeve povesti značilna mnogonivojska opozicija sreča: nesreča = transcendenca : imanenca = pridiga : pripoved = optimizem : pesimizem = onkraj : tokraj = večnost : časnost ipd. V epski plasti te opozicije moremo torej opazovati kompletni solznodolinski pesimizem, ki se kljub nenehnim janzenističnim korekturam trdovratno ohranja skozi ves tekst in morda upravičuje Ciglerjevo uvrščanje med romantike.

Cigler — začetnik svetovljanskega tipa slovenske epike. — S pisateljevim anacionalnim svetovljanstvom (Slovence v povesti raztepe po širnem svetu, ne da bi ga kaj skrbelo zanje), z moralistično-poučno uglašenostjo in z neko mero nazorskega pesimizma kot modnega filozofskega nazora, moremo Ciglerjevo povest šteti za začetek posebne slovenske pripovedne strukture, ki od tod pelje k Mencingerju, tudi k drugim vajevcem, ter še posebej do Stritarja. Pa tudi kasneje se je v območju njegove razsvetljenosti plodilo številno potomstvo, čeprav pogosto močno mutirano; včasih prav odlično — predvsem gre za tako imenovano filozofsko pripovedno prozo, iz poslednjega časa morda Dominik Smole: Črni dnevi (nesreča) in beli dan (sreča), 1958.

Drugi tip slovenske pripovedne proze. — Torej je Ciglerjeva povest samo pogojno prva slovenska povest, prej je mogoče v njej videti nekakšnega epsko-homiliarnega križanca, značilen most od homiliarno-hagiografske tradicije do enega tipa kasnejše pripovedne proze. — Kakšno zaledje naj bi Sreča v nesreči predstavljala Martinu Krpanu ali Desetemu bratu, si je namreč le težko ali kar nemogoče predstavljati — ne glede na naklonjenost, ki jo je do Ciglerja Levstik gojil in razglašal. — Rojstvo drugega tipa slovenske pripovedne proze — k temu naj bi sodil tudi Krpan — datira v neposredno bližino Ciglerjeve povesti: v mislih imamo slovenski literarni zgodovini dobro znani Vrazov osnutek zgodovinske povesti iz leta 1835 (prim. S. Vraz, Slovenska djela

II 1952, Zgb., ur. in uvod s komentarjem napisal A. Slodnjak). Ta motivno temelji na znani srbski ljudski pesmi o kosovski deklici, le da je Vraz zadevo poslovenil: bitko s Turki je aranžiral pod Ljutomerom in Ormožem, deklica Marinka, ki rešuje junake, pa je tako tudi Ljutomerčanka. V prvem odlomku, ki ga Slodnjak sicer objavlja kot drugega, gre v resnici za vsebinsko zvesto prozno povzemanje že obstoječe verzificirane pripovedi (Pogačnik III, 86), vendar drugi odlomek, ki napoveduje Marinkino možitev z rešenim junakom, očitno ne kaže v to smer, prej v smer svobodnega, scottovskega(?) fabuliranja. Kombinacija tematsko-motivne pobude iz folklorne ter pripovedovalčeve osebne fantazije, značilna za Vrazov pripovedni zarodek, pa tudi za nekatera romantična pojmovanja, pomeni smer zgodovinskemu pretoku drugega značilnega tipa slovenske pripovedne proze (Trdina, Levstik, Jurčič; danes v močno sublimirani obliki npr. Kosmač, Potrč).

Babica pripoveduje. — Tendence oddaljevanja od folklorne predloge so potemtakem že zelo zgodnje: Vraz se je poprijel psevdogodovinskega fabuliranja — morda res pod Scottovim vplivom (Slodnjak): siže iz ljudske pesmi mu služi le izhodiščno, pripovedna fantazija mu skuša v nadaljevanju motiv podaljšati; aktualni narodnostni aktivizem se mu očitno ni zmozel zadovoljiti z mračnim turškim pobojem, zato je kot pripovedovalec najboljšega junaka otel in ga usmeril po poti, ki jo je Prešeren malce kasneje izrazil z besedami: »Naj sinov /zarod nov/ iz vas bo strah sovražnikov«. Ljutomersko devojko in rešenega junaka Jaroslava Zdeneka (češka predloga?) napoveduje spraviti v sveti zakon.

Še mnogo bolj zanimivo in otipljivo je pogostno oddaljevanje od folklorne predloge s pomočjo pripovednega okvira: okrog leta 1850 in kasneje. — Franc Jeriša je v Sloveniji 1849 (str. 4 i. d.) začel Pripovedke slovenskiga naroda takole:

»Ojstra sapa zvunej brije. Črna noč je svoj plajš čez zemljo razgernila, in le maloktera zvezdica plašnih oči skoz gosto čedo oblakov pokuka. V tesnejši kolobar se domači v hiši okoli peči spravijo. Pridno začno ženske kolovrate verteti; otroci se na majhnih stolčkih okol njih posedejo, in de niso clo brez dela, kakšen grah ali ferželico lušijo, ali kaj družiga počnejo. Zdaj začno staro mater ali dekle naganjati: »Storije, storije!« in ne nehajo pred, de stara mati ali dekla usta odpre in začne kaj pripovedovati. Tu se zasliši od zakletih gradov in mest, od zavdanih in okamenelih princov in princezin, od zlatih drevov in več tacih čudnih reči praviti. Stopiva, ljubi bravec, tudi midva enkrat med veselo družino, in poslušajva, kaj bodo stara mati pripovedovali. Ravno začno.«

Jerišev uvod je pravzaprav realistična deskripcija-fikcija: pripovedujoči posrednik naprti odgovornost za pripovedovano zgodbo drugostopenjskemu pripovedovalcu (stari materi, ki ravnokar začenejajo), njegova vloga je navidezno končana s tem, da bralca, ki ga sicer družabno neposredno ogovarja, porine pred staro mater, češ zdaj pa poslušaj; ali boš verjel, to je tvoja stvar, mene ne mešaj v to. Kakor da prvostopenjski pripovedovalec, recimo da je to Jeriša, s a m ne verjame v tiste zgodbe, zato njihovo verjemljivost relativizira z realnim okvirom. — Podobno zadevo najdemo v Slovenski bčeli 1851 (gre pravzaprav za ponatis iz celovškega vadniškega glasila Slavija). Gorenjcu Janezu Majcigerju (1829—1909) je namreč Janežič tod objavil prvo izmed razmeroma spretno pisanih Slovenskih narodnih pripovedk. Zgodbo o tem, zakaj da se neka stena v Julijskih Alpah imenuje Mlinarica — imenuje se po divjem lovcu Mlinarju, ki ni spoštoval Gospodovega dne, raje je šel na divjo jago in je zato ondod bridko smrt storil, — pripoveduje kot pojasnilo k neki panjski končnici star možiček popotnemu dijaku. V posebnem delu zgodbe seveda.

Postopek se pojavi — kakor je znano — še pri Jenku, Levstiku, Jurčiču in še kje, v rudimentarni inačici ga je mogoče razbrati tudi iz pripomb k številnim zapisom ljudskih zgodb tipa: to zgodbo sem slišal tu in tam po Ziljski dolini ipd., — izdaja pa nekakšno mentalitetno dvojnost tistega časa. Po eni strani je romantika uvedla zanimanje za ljudsko slovstveno ustvarjalnost, po drugi pa »nezmerna« fantastika ljudskih zgodb očitno ni prijala strokovno treznemu, stvarnemu, vse bolj empirično ustrojenemu razumu, kadar mora zapolniti potrebo po pripovedni umetnosti. Celó Zgodnja Danica je v sestavku o »rabi pripovedi pri učenju« (1851) sicer menila, da »kratka zgodbica s primernim naukam večidel bolje opravi, kot dolgi nauki z golimi dolgočasnimi razlagami, in dremotnimi umskimi dokazi«, pa zraven poudarjala, da zgodbe ne smejo biti izmišljene, ker da jih otroci hitro prepoznajo kot takšne in jih potem ne cenijo bolj od »kmečkih sessorij« (prim. tudi Ljubljanski časnik 1851, 333). — Učeno povzeto bi bil prevladujoči nazor glede obravnavanih reči približno takle: Pripoved naj bo sicer mimezis sveta, vendar mimezis, ki upošteva realne razsežnosti, ki torej ne bo po prosvetljenosti hlepečemu bralcu tvezila vsakršnih storij. Kadar jih že mora, ker pač s svojim obstojem izpričujejo vsaj slovensko narodno samobitnost, jih naj stavi na realna tla, kot pripovedke sredi posebnega, glede na verjemljivost manj dvomljivega medija.

Bukve za pomoč inu prid kmetam. — Duh, vnet za stvarnost in empirično otipljivost sveta, se je po naših krajih širil že iz

18. ali celo konca 17. stoletja sem in se je skozi prvo polovico 19. stoletja očitno vse bolj krepil. Njegov glasnik so vse pogostejši poljudno-strokovni spisi, od Ješenakovih Bukev za pomoč inu prid kmetam (1821) (pred tem seveda tudi še marsikaj: Makovčevo babištvo, Vodnikovo kuharstvo ipd.) prek Danjkove prve pomoči »vu sili pomoč na življenja rešenje zadušenih, vtoplenih, zmerznjenih, obešenih, zadavljenih, ojadjenih ino od bliska pobitih« (ok. 1825) ali njegovega Čelarstva (1831), Pirčevega Krajnskiga vertnarja, ali podučjenja v kratkem veliko sadnih dreves zarediti (1830—34) in njegovega Podučjenja kako se morejo te škodlive gosence končati (1834) do Kremplove štajerske zgodovine (1845) ali Vertovčeve Vinoreje, njegove kemije, Robidove fizike, vrtnarskih knjig, knjige o telesni vzgoji ipd. Enako stvarno, na neki način strokovno mišljenje in jezikovno oblikovanje so gojili številni oglasi oz. »podučjenja« ali »oznanila« gosposke o različnih rečeh: Podučjenje za gosposke, da napravijo perpravne dela k' cenovanju zemelskih perhodov (1830) ipd. — Kako je takšen stvarni duh prodril celo v cerkveno prozo (pridige), si je mogoče ogledati v Vertovčevem pridiznem zborniku Shodni ogovori, ki vsebuje njegove pridige od 1810 do 1848 (1850). Vertovec je bil mnogo hvaljen in sloveč pridigar, vendar poslušalstva ponavadi ni prepričeval z zgodbicami (kakor npr. sočasni Veriti), marveč z računsko-racionalno logiko, z logiko zgodovinskega razvoja ipd. Svojo pridigo na pustno nedeljo leta 1816 je v zborniku opremil s podnaslovom V čim obstoji kristjanska varčnost, in zakaj de moramo varčni biti? Značilen del iz nje pa se glasi:

»Skop povžije in porabi od Božjih darov premalo, zapravljuje pa preveč. Naj vzame nekdo za vino navadno po 500 gld. na leto; ko bi od teh 400 na stran pokladal in le po 100 za vse hišne potrebe obračal, de bi bila družina slabo rejena in še slabše oblečena, bi tak gospodar preterd bil; ko bi pa po 300 do 400 na hišo in vse druge potrebe obrnil, 100, po okolistavah (okolščinah, op. M. K.) tudi 200 pa prihranil, bi bil varčen ali dober gospodar; nej pa slednje leto vsih 500 porabi, je že zapravljuje, še huji zapravljenje bi bilo, ko bi se še od leta do leta po 100 ali 200 pridolžil.« (O. c., 10.)

Razlaga je najbrž odveč; temu preračunu sledijo v pridigi še drugi, razsežnejši, vsi pa na koncu koncev iz pridige, ki se sicer začenja z navedkom iz Mojzesovih bukev, napravijo računsko jasen priročnik umnega gospodarjenja.

Predlog za popravek pri Prijatelju. — Takšna dvojnost, takšna opozicija struktur (Veriti: Vertovec), ki sta obe na neki način tradicionalni in obe živi tudi v prvi polovici 19. stoletja, že vnaprej zapeljuje k popravljanju ali dopolnjevanju Prijateljeve kvalifikacije

Levstikove in slovenske književnosti petdesetih, šestdesetih ter deloma sedemdesetih let nasploh. V opombi k polemični razpravi V zatišju (gl. I. Prijatelj, Izbrani eseji II, 1953, 404) je Prijatelj ocenil strnil v te stavke: »Levstik je bil kot sin svoje dobe docela romantik; romantik kot filolog, romantik kot oboževatelj narodne pesmi, romantik kot ljubitelj narodopisnih posebnosti, romantik kot častilec narodnega poverja, epigon romantike kot ljudskokolektivni, neindividualni estetik (Popotovanje od Litije do Čateža). Vse to je imel iz svoje dobe, iz svoje šole... A po svoji naturi, po svoji prirodno-duševni konstituciji je bil mož realist. Samo da se ta realizem dolgo ni kazal v njegovih ciljih, ampak le v načinu njegovega nastopa, v gledanju na predmete, v dikciji in izražanju, z eno besedo: v vsem nezavestnem in instinktivnem (na tej oznaki je dolgo po Prijatelju zrasla cela teorija o slovenskem instinktivnem realizmu, op. M. K.). Levstiku podoben realist je bil tudi romantik Jurčič. Zato se v naši literaturi ne more govoriti o doslednem realizmu do sredine sedemdesetih let.« — Ali tisto, kar v ravnokar navajani opoziciji kotira kot »instinktivno«, torej prirojeno, intimno Levstikovo, realistično, v resnici ne temelji na dobro razvidni plasti splošne časovne mentalitete, nazorov in postopkov v območju slovenske duhovne kulture prve polovice 19. stoletja? Ali ne gre le za posebno mutacijo duhovne strukture, ki jo poznamo že iz časov slovenskega racionalizma? Ali ne gre le za znamenja neposrednih in organskih premikov iz racionalizma v realizem ob delni romantični orkestraciji? Z drugimi besedami: ali je res mogoče Levstikov realizem zredčiti na nagonskost?

Vprašanje na nekoliko drugačni (periodizacijski) ravni nenehno vzburja slovensko strokovno pisarijo, vendar najbrže ne prenese docela neposrednega odgovora. — Namen te razprave pa je bil drugačen: ne Levstik, marveč tisto pred Levstikom in pod njim jo zanima; neznani podtalni red utegne posredno odgovarjati tudi na zgornje vprašanje.

P o d z e m l j e. — Razvoj slovenske poljudnostrokovne proze ob cerkvenih spisih različnega značaja, jezikovno ukvarjanje z živim, oprijemljivim, empiričnim svetom, poročanje in razpravljanje o njem je najbrže močno dregnilo v načine opazovanja, jezikovnega zapisovanja teh opazovanj in v slovensko književno prozno sintakso. Na tej signifikacijski ravni namreč ni več zadostovala ustaljena topična logika religiozne proze, njeni obrazci. Nespremenljivi eshatološki shemi se je zoperstavljala kar naprej spremenljivi živi svet v tisočernosti oblik; njega je bilo treba zdaj zajeti v govor. Velika naloga za mladostni jezik; tem večja, ker jo je spremljalo tvorjenje tehnične terminologije in pa potreba po splošni, poljudni razumljivosti. Publika je bila zvečine kmečka.

Prav značaj publike, ki ji je bila ta poljedelska in živinorejska strokovna proza namenjena, je v oblikovanje njenega jezika vnašal nekatere značilne prvine iz pripovednega govora elementarnega človeka: nazorost, fikcijo premega govora — vsaj v odločilnih položajih — ter mimesis situacije, pa četudi situacije, ki naj sicer spregovori z govorom strokovnega izkustva. To pa seveda celo reč pogosto vêde v obliko fabulirane anekdote. Skok od tod v čisto epiko potem ni več dolg.

Natančna in zamudna slogovna analiza bi najbrže lahko ta proces zelo jasno razvojno evidentirala, zaznamovala, tu naj opozorimo le na nekatere plasti takšnega razvoja.

Opis idealnega deželnega bika. — Leta 1845 je začela deželna kmetijska družba iskati najboljšega bika, da bi ga nagradila: šlo je za pospeševanje živinoreje. Seveda je ob tej priložnosti morala razložiti, kakšen bodi po njenih naziranjih idealen deželni bik; morala je takšen vzor natančno popisati, ustvariti s tem objektivna merila. Če natančno premislimo: težavno opravilo za usta in ušesa, ki so bila svoje žive dni vajena govoriti in poslušati božje, onstranske, nezemeljske stvari. Toda opis je izšel na str. 42 Novic 1845:

»Bo naj dvoleten ali k večimu trileten, in ima naj k manjšimu štiri ali k večimu šest prâv pravnih zob. *Života naj bo dolziga, kostnatiga in kratkih, mesnatih nog. Glave* ne bodi velike, ampak *lahke in kratke; čela širokiga in kodljatiga*; rogov ne predolzihi, ampak *zastavnih in prav obrnjenih*, to je, ne nazaj obrnjenih, ampak s koncama na stran zasukanih; tudi mora bik *velikih bistrih oči, širokih nosnic*, in ne preširokiga gobca biti.

Vratu bodi *terdniga in mesnatiga*, pa vendar ne čeznemoč debeliga, in ne bohatega.

Dalej mora širokih *pers*, in globoko pobešeniga gubastiga nadra, lepo obočanih *reber*, širokiga, mesnatiga in ravniga ne všibljeniga *herbta*, terdnih ledij, in ravniga *plošatiga križa*, dolzih in terdnih *béder*, majhnih *lakotnic*, polniga *boka*, in ne pregloboko pobešeniga trebuha, to je, ne visečiga vampa biti.

Mošnja mora biti *terdna* in gerbasta, v kateri sta dva stroka zlo proti životu nategnjena viditi.

Rep bodi tenek, zlo dlakast in visoko nasajen. Bik mora biti nezmedene, to je, edine farbe, in sme k večimu po herbtu rižo imeti; sicer mora koža tenjka in mehka biti, in svetle pa enako po životu razdeljene dlake imeti. Zadnjič mora bik popolnoma zdrav, močan, dražljiv in serčen biti.«

Najbrž je zelo verjetno, da je podoba popolnega deželnega bika posneta po kakšni tuji strokovni predlogi, pa je njena ubeseditvev kljub temu bila dobra priprava na *p r i p o v e d n i o p i s*. Če takšnole pisanje primerjamo s sočasnim Malavašičevim »Erazmom iz jame« kot »čisto« epsko prozo, moremo že na hitro roko ugotoviti občutno razliko:

tu plastičen opis živega predmeta do vseh podrobnosti, nekaj, kar ni daleč od pripovednega realizma, tam nekakšno hlastno, fabulativno-življenjepisno brzenje prek takšnih »malenkosti«. — Razliko med obema načinoma pisanja ter blizkost govejega opisa nekaterim plastem kasnejše epske strukture je še lažje poudariti v primerjavi s kakšno Jurčičevo povestno deskripcijo; recimo, da je za ta del nekako najbližje upodobitev Krjavljevega telesa izpod Jurčičevega peresa dvajset let kasneje (nekaj, kar bi po Prijateljevi oceni sodilo v območje pisateljevega instinktivnega realizma, saj gre za »gledanje na predmete«, za »dikejio« in »izražanje«):

»Bil je ta mož čez šestdeset let star, srednje velikosti, pa precej životen. Lica je bil zabuhlega, čela nazaj visečega in nekaj čudnega, pol škiljavega pogleda. Obleden je bil po zimi v suknjo, ki je bila Bog ve kdaj vojaška in iz plavega sukna, katero se pa zdaj iz množine pomečkov, zaplat in lukenj, z vlaknom in nitmi zapletenih, že ni poznalo, katera barva in zaplata je prvotna in katera je šele potlej pridejana. Hlače prtenice so segale samo do kolena, kjer je Krjavelj za malo péd bose kože kazal, ker so bile golenice njegovih čevljev že tolikokrat udelane, da niso več segle do kolena in do stremen. Na glavi je imel klobuk s širokimi kraji, kakor ga sem ter tja današnji čas še včas v starini ali na glavi častitljivega slovenskega deda vidimo...«

Če odvezamemo takšnemu opisu Krjavlja oziranje v čas in okolico ter udeležbo razmeroma poudarjenega osebnega pripovedovalca, je metoda opazovanja in ujezičenja predmeta tod in tam ista. Seveda: Krjavljev opis se je moral zadovoljiti z garderobo tam, kjer je referent kmetijske družbe v prid natančnosti neženirano popisoval manj spoštljive predele govejega trupa; popis glave, ki je tako pri biku kot pri Krjavlju najmanj oblečena, pa kaže, kako zelo podobni sta si obedve prozni sestavi.

Po čem se pijanec spozna. — Seveda bi se zdela komu veroskrunska takšna primerjava med živaljo, pa čeprav nadvse idealizirano, ter veleslavnim dolenjskim bojevnikom s hudičem. Zato navedimo še en primer stvarnega in natančnega izčrpavanja opisne teme, po načinu pisanja daleč od Schmidovih in šmidovskih zgodbic, čeprav najbrže tudi deloma od kod privzetega. Pod naslovom Pijančevanje — huda človeška kuga beremo v Novicah 1847 natančen popis znamenj, po katerih je moč prepoznati pijanca:

»Pijanec je pripravljen vse storiti, karkoli je gerdiga in neumniga, in kar ne stori, le zato ne stori, ker ne more in perložnosti nima! — Človek je še trezen bolj k hudimu kot k dobri mu nagnjen; kakšen pa mora biti, ko je od vina ali žganja ves vnet — ves razbeljen — kadar svojo pamet utopi in se popolnoma poživini. Častitljivi bralci Novic! jez bi vam gotovo malo vstregel, ko bi hotel gerdo in nespodobno obnašanje pijaniga človeka na tajno popisati, pa

saj to mi boste dovolili, da tukaj v *kmetijskih Novicah* ob kratkim slabi stan taci ga gospodarja v izgled postavim, ki se raji po kerčmah potika, kakor pa s svojo kmetijo peča. Spoznali boste taci ga gospodarja na *strehi*, ki vsim memo gredejočim rebra kaže, — na *oknih*, ki so s slamo ali kakšno kunj o zamašene ali s papirjem prepete, — na *oratah*, ki nimajo ne klj uke ne ključavnice, zato ker se ni treba tatu bati, ki bi mogel kaj iz hiše ukrasti, v *stanici*, ki je tako prazna, da bi se ne imela kje mala miška skriti, — *pod streho*, kjer bi prav lahko usnjar kože sušil, zato ker veter iz vsih strani zraven priti zamore, — na *podporah* krog poslopja, ki streho in steno pokonci drže, da se ne prekucne, kakor večkrat hišni gospodar, — na *plotih*, kjer se komaj pozna, kje de je nekde j ograja bila, zato ker jo je mogla hišna gospodinja zavolj o pomanjkanja derv vso požgati, — na *vertu*, ki je ves zapušen, ker je gospodar odrasene hruške, jablane in orehe v denar in v vino spravil, — v *hlebu*, ki je ves prazen, ali kjir kvečjemu kakšno umazano in izstradano kljuse stoji, kteremu bi se zamogle vse kosti prešteti ali klobuk na ledji kolk obesiti, zato ker od svojiga gospodarja namesti piče le biče dobi, na *kozelcu*, ki je po vsih vetrovih zavihan in ne potrebuje ne strehe ne lat, zato ker gospodar nima ne žita ne otave sušiti, — na *njivah*, ki niso obdelane, ampak vse s plevelam in osatam preprežene, zato ker jih le škerjanc gnoji, — na *borštih ali gojzdi h*, ki so tako lepo počejeni, kakor bi si bil skoz nje zemljemer ic poti izsekal, in de bi si zajic težko kak germiček najdel, pod kterim bi se zamogel lovcu skriti, — na *otrocih*, ki so lačni, de jim lakota pri očeh vun gleda, in stergani, de bi bilo skoraj misliti, de so bili ravno zdej kakor nekde j Adam in Eva po storjenim grehu iz raja izgnani, de še v šolo ali h keršanskimu nauku ne morejo hoditi zavolj o pomanjkanja potrebne obleke in obuvala, — na takih in enakih znamenjah se očitno očitno vidi, de hiša ali kmetija — *pijanca* za gospodarja ima. In če vender kej pridela, žito na njivi ali v kozelci proda, de mu je tako *menj* dela potreba in *več* časa za kerčmo ostane. Dokler je kdo kaj upal, je na posodo jemal; po gostivnicah je njegovo ime na tramih s kredo zapisano; per gosposki ostanejo davki na dolgi; premoženje se zmiraj zmanšuje, kakor kakra na zraku; nazadnje ga denejo na boben, in on, njegova žena in njegovi otroci pridejo na beraško palico. Zdaj postane dostikrat tat in razbojnik ...»

Gre za posreden — prek popisovanja posledic v okolju — opis pijanca; treba bi ga bilo samo konkretizirati, poenkratiti, samo vnesti ime, pa bi imeli pred seboj že kar pripovedno živo podobo kakšnega Obrščakovega klienta.

Mast iz kebrov. — Podobno velja za opisovanje različnih strokovnih postopkov, se pravi zaokroženih dogodkov strokovne narave; ti tvorijo most v fabulirano zgodbo. Na epsko nižji ravni obstajajo v obliki receptov. Zanimiv takšen recept so prinesle Novice že v prvem letniku (1843), ponovile so ga l. 1846 (66) pod naslovom Kmetovavci na noge!:

»Gospod Dr. Orel so že v letu 1843 v 9. listu Novic oznanili, de se zamore iz kebrov tudi *dobra mast* za kola mazati napraviti, takole: Vzemi 2 velika lonca, večiga do verha zakopaj v tla, manjšiga pa napolni s kebr i; ga pokri

s tako gosto drateno mrežico, de kebri skozi ne padejo, in ga povezni verh prazniga, ki je v tleh zakopan. Potem se napravi oginj okoli lonca, ki je s kebri napolnjen; oginj jih umori in jim mast v spodnji lonec steče. Gospod Šmid pravijo, de se po tem takim iz 12 bokalov kebrov dobi 3 bokale kolomazila.»

Gre za značilno opisno poročilo o možnem dogodku — torej ne le za opis predmeta ali bitja.

Težave s svinjami. — V splošni prosvetiteljski vnemi ter ob navdušenju in vznemirjenju, ki ga izraža takratni Slovenec nad svetom, kakor se mu sproti kaže skozi vsakodnevno izkušnjo, mrgoli takšnih sporočil. Za primer navajamo dopis, ki ga je Novicam 1845 poslal župnik Janez Cigler iz Kolovrata (najbrže ne pisatelj, čeprav je sprva tudi nekaj časa služil tam) z značilnim naslovom Skušnja je učila:

»Nekimu revnimu kmetu je tukej letas stara svinja 10 prascov povergla; vsi so bili zdravi in komej verženi so jeli sesati. Kmet je bil vesel, ker je nekej goldinarjev za-nje dobiti upal. Pa ostrašil se je, ko drugi dan svinjak odpre in vidi, de prasci od slabosti cvilé za svojo materjo komej lazijo. Zapopasti ni mogel, ker se je prepričal, de svinja dovelj živeža ima, zakaj de prasci ne sesajo. Od lakote mu tisti dan poginejo 3, in drugi dan spet 3. Druge 4 nese v svojo hišo, in jih s kravjim mlekom pita. Med pitanjem pride soseda, ki mu pove, de prasci brž ko ne le zato sesati ne morejo, ker imajo *polčje zobe*. Kmet odpre prascam rivčike in vidi, de ima sleherni prasce na straneh obeh čeljust po 2 črnkasta, tajnka in silno ojstra zoba od več, ktere s klešami polomi, in prasce spet k svinji nese. Z veseljem je spet uboga živalica sesala, in se potlej lepo redila. Dobro bi bilo od teh nesrečnih zob vsim ljudem oznaniti, de bi se v enakih okolišinah potem ravnati vedili.»

Izredno ko je šlo pri receptu o pridobivanju kebrovega kolomazila za popis možnega in posplošenega dogodka, je tu izkušnja zapisana v obliki enkratnega, doživljenega pripetljaja. Namesto strokovno ekonomičnega (praktičnega) nastopi epsko slikoviti govor: strokovnjaka najbrže ne bo zanimalo, ali je bil nesrečni kmet reven ali bogat in zakaj je bil vesel in če je bil res prestrašen, ali je in kdaj je prišla mimo soseda ipd. — vse to sodi k zarajanju pripovedne mimezis in ne k natančni strokovni diagnozi reči in položaja. Za zaroditveno mimezis je pri tem značilna še raba slovniškega časa: ta je uvodoma pretekli, potem pa se v najbolj dramatičnem trenutku sprevrže v sedanjik (... ko drugi dan svinjak odpre i. d.), ki v glavnem traja vse do razpleta zamotane situacije, ko se ponovno vrne v spokojnejši perfekt. (Prav takšen preobrat je hkrati zelo naklonjen uvajanju premege govora kot najbolj logičnega sedanjika; gl. že pri Vodniku — v Ljubljanskih Novicah 6. I. 1798 — poročilo o sodbi

dvema roparskima soldatoma, ki sta pobila nekega mengeškega mesarja, da bi se polakomnila njegove mošnje. En sam stavek je v vsem poročilu napisan v logičnem sedanjiškem premem govoru. Tisti trenutek namreč, ko vojaka opazita pri mesarju v gostilni denar, reče eden: »Ti denarji bi bili dobri za naju.« S stavkom je izražen naklep in napovedana nadaljnja zgodba, prav ta stavek je torej v epsko-poročevalski reprodukciji dogodka nadpovprečno pomemben in je zato povzet »avtentično«, mimetično v najbolj temeljnem pomenu besede. — Urednik Koruza ga je v Kondorjevi izdaji Vodnikovega izbranega dela — 1970, str. 57 — zato opremil z narekovaji, ki jih v prvotni verziji ni.)

Že prej smo poudarili, da je takšen način strokovnega pisanja prilagojen psihologiji preprostega porabnika, ki je bolj ko z abstraktnimi shemami vajej ravnanje z zemljo, živino, čebelami in rožami, zato se mu celo dobro razumljena shema pogosto in kar sproti uteleša v žive, izkustveno potrjene oblike. (Tu si spet dovoljujemo dolg skok v stran, ko opozarjamo na našo partizansko spominsko literaturo: ta zelo poredko vztraja pri »golem« algebrničnem, shematskem historiografskem poročanju: doživljeni svet sili zlasti preprostejšega pisca v nenehne konkretizacije, v oživiljanje, v reprodukcijo premega govora; za takšnimi govornimi postopki nedvomno tiči občutek, da s historiografsko shematizacijo resničnost zgubi nekatere bistvene pomenske razsežnosti.) — Simptomatičen za opisovano pojmovanje poročanja in pripovedovanja je iz tistega časa drobec semantične narave: pomen, ki ga danes pokriva izraz »vest«, so nekaj časa označevali z besedo »povest«; tako v Novicah 1845, str. 36, beremo tole »domačo povest«:

»7. dan tega mesca so na Vačah nekiga mladenča per 25. letih v gojzdi mertviga našli, ki se je bil neznosno žganja napil, in tako domu grede od mertuda zadet ob poti obležal. Naj bo ta žalostna prigodba vsim tistim v izgled, ki so žganju vdani, kakšna nesrečna smert jih čaka!«

Vesti so očitno dogodki (zgodbe — in to resnične), ki se pripovedujejo, pripovedovanje pa je seveda imelo že svoj prizvok fiktivno-mimetičnega tvorjenja sveta v jeziku (prim. npr. Matija Majarja: Nekaj od Slovencev, Novice 1844 oz. Ljubljanski časnik 1850!).

B a b a n a t e p e m o ž a. — Marsikdaj je takšna »povest« že zares pravcati osnutek povesti; končni nauk ji je le še posili pritakujen, celo ironiziran, in poročevalec se očitno prav po epsko brezobvezno veseli nad zgodbo samo: ne glede na njeno poučno-moralično porabnost. V novičarski rubriki Črne bukve beremo leta 1848 na str. 35 tole poročilo z Gorjanskega:

»Na Gorenjskim je 8. tega mesca neka baba svojiga moža tako nabila, de bi ga bila skorej ubila, nje sin (pasterk pobitiga moža) ji je pa še pomagal. Ta gerda baba je bila vdova, nje sedanji mož je bil pa tudi vdovec, nekdaž dober človeček, toda neumen kot vol, de je tako babo za ženo vzel, ktero je vsak poznal, de ni piškoviga oreha vredna. Dan na dan je bil prepir v hiši, kletev in razsajanje. Še jedi mu ni privoščila. Ko je žgance, kašo ali kako drugo jed kuhala, jo je na svoji strani zabelila, mož pa je pušobo grudil. Dostikrat je tudi v kašo veliko luknjo naredila, va-njo zabele vlila, potem zadelala, in na mizo vselej tisto stran pred se postavila, kjer je vedila, de je zabela. Ravno zavoljo nezabeljenih žgancov na možovi strani sta se jela 8. dan tega mesca za skledo rukati tako dolgo, de sta jo zvernili in se pretepati začela. Na večer pa ga je baba s pomočjo svojiga sina tako otolkla, de je bilo 14. dan tega mesca komisijsko ogledovanje potolčeniga moža, kteriga so 11. dan s poslednjimi zakramenti prevedili. Mož je 63, baba pa 55 let stara. Kaj naj uči ta prigodba, ktero zapišemo v črne bukve, vsak sam presodi: 1. Kdor se ženi, naj z merzlo kervijo prevdari, ali bo *angeljca* ali *hudiča* v hišo dobil; 2. revšina je mati zakonskih preprirov; kjer ni kruha ni ljubezni; 3. svet je ves narobe; nekdaž so možje žene preteпали, zdej pa se spravljajo žene čez može. Bog obvari vsaciga take zakonske sreče.«

— Zlasti zadnji od treh naukov sploh ni noben nauk več: prej nekakšna šaljivo-nostalglična lamentacija, sicer pa pač obligaten privesek zgodbi, ki po snovi in načinu posredovanja močno spominja na Jurčiča ali Kodra.

Naslednjo stopnjo na poti do čiste pripovedne mimezis otipljivega sveta predstavlja poučno-pripovedno poročilo, ki pa svoje nauke že precej bolj obzirno skrije; zato pa fikcija živega, časovno in prostorsko neposrednega sveta že izrazito nasiljuje poročilno abstrakcijo; čas v besedilu nenehno skače od poročevalskega, historiografskega perfekta v scenarični sedanjik, osebe mnogo govorijo same.

Strah je po sredi votel. — Novice 1846, 139—140:

»Strah je po sredi votel, po krajih ga nič ni (Slovenski pregovor) — Ni še petnajst let, kar je po Gorenjskem neki prav star berač hodil. Nekteri so ga imenovali svetiga moža, drugi pa neslaniga. Poln je bil starih vraž. V copernice je še po starim veroval ter se ustil, de jim je kos. Od strahov je otrokam čudne reči perpovedoval, de so jim lasje po koncu stali. Če so jeli praviti, de kdo nazaj hodi, je bil precej perpravljen nadležniga duha zarotiti. Nekiga dne ljudje zaženejo šum, de per neki hiši gospodar nazaj hodi. Sveti mož to slišati, ne reče ne belo ne černo, temuč vleče svoje težke pete tje, kjer je strašilo. Se ponudi, de hoče nadležniga duha zarotiti in večanja rešiti. Per hiši ni bilo drugih ljudi, kakor dva navihana fanta in eno staro babše. Ti svetiga moža debelo gledajo, ker niso nič vedili od strašenja. Je že prav, le zarotite ga, reče eden navihancev ter se v pest smeja (pripovedovalec se še sam ne zaveda, da je hipoma prešel iz poročanja v mimezis, zato ne rabi ustreznih ločil, kakor

jih bo rabil kasneje, op. M. K.) — Po večerji grejo domači spat. Fanta sta ležala v kamri. Sveti mož pa se vsede za mizo. Postavi pred-se bridko matro. Peržge na vsako stran eno žegnano svečo. Vzame v roke velik molek debelih jagod ter goni očenaš za očenašem, češčenomarijo za češčenomarijo kake pol ure. Posluša. — Vse je tiho. — Kar na enkrat sliši, da nekaj hodi okoli hiše. Groza ga obide. — Za malo časa bonkne nekaj dvakrat na vežna vrata, de so zašklepetala. Sveti mož plane na noge. Zavpije na glas: »Bog in sveti božji križ! Duh! ti si?« — Posluša. — Spet je vse tiho. — Kar nekaj po veži zaklobušta. Sveti mož jo potegne na sredo hiše ter kriči na ves glas: »Bog in sveti božji križ! Bog in sveti božji križ! Duh! jest te zarotim per pravim, živim Bogu, povej, kaj potrebuješ od mene? Jest te zaro...« Bunk, bunk, hišne duri se odprejo in — rogati duh — v podobi krave pred njim stoji, de se mu hlačice tresejo. Sveti mož ga zagovarja in zarotuje. Rogati duh le molči. Dela z desnico proti njemu križ za križam. Duh po križih hlata, kakor da bi hotel svetiga moža za roko holtiniti. Sveti mož se odmika ritnisko proti kamernim durim hlatajočimu duhu. Nevedama pride do visokiga kamerniga praga. Se spotakne nad njim, buti z herbtam v perperete kamerne duri, pade ritnisko v kamro, ter veka: »Bog in sveti božji križ! Je že vse dobro!« Duh pobegne. Pobiraje se govori fantama: »Že vem voljo nadležniga duha. Eno peko beliga kruha med berače, pa bo mir per hiši.« — Kdo je bil nadležni duh? — Krava je bila iz domačiga hleva. Navajena je bila v hišo hoditi. Eden porednih fantov ji je hlev odperl, ter je peršla v hišo in hlatala za možam, ker je mislila, de ji kaj ponuja. Ta strah je bil po sredi votil, po krajih ga pa nič ni bilo, kakor so strahovi nar večkrat. Sveti mož je pa vender vse svoje žive dni mislil, de se mu je rajni gospodar v kravji podobi perkazal. Ljudje pravijo, de je vselej peko beliga kruha med berače zapovedal razdeliti, kadar je kakiga duha zarotoval. Menda za to, da je njega naj večji hlebec doletel. — L. Sevčan.«

Epska scenarnost, vklenjena med poročilo, ki je deloma tudi pripovedno, je razvidna in je ni treba posebej razlagati. — Podobno, morda še razvidnejšo stopnjo pripovedne scenarizacije poročila najdemo še marsikje po takratnem časopisju. Tako je zelo značilen za ta del spis »Kaj kmetje v neki vasi store, de bi se njim les ne kradel«, ko poučnost napovedujočemu naslovu sledi pravcata povest iz kraškega sveta, z živim dialogom, z enako živimi žanrskimi orisi, ki ne bi delali sramote niti Jurčiču (Jadranski Slavjan in po njem Novice 1850, 153 i. d.).

Najbrž manj originalni so za ta del poučno-strokovni dialogi nedramske narave (kakršne je npr. v območju otroške vzgojne literature kasneje gojil tudi Stritar). Takšnih dialogov zlasti v prvih letnikih Novic kar mrgoli. Sem sodi tudi tem dialogom sorodna povest-pogovor Nektere pergodbje iz življenja dveh umnih kmetovavcev, Janeza in Mete. Začetek (Oklic) kaže na zanimiv zasutek, ko se poročata gruntarski sin in bajtarska hči, na humor, pa tudi na poetično žilico in hkrati smisel za stvarjen, jasen opis (podobno tudi ponekod kasneje, zlasti v opisu svatbe):

»Janez, zakonski sin Blažeta Dobravca, kmeta na Berdih, vzame v zakon Marjeto zakonsko hči Lenarta Lesnikarja, osebek na Bregu, oba iz domače fare in pri svojih starših v stanovanju, sta oklicana o prvem malu. Kdor bi vtegnil kak zaderžek vediti, je proščen, ga brez odlašanja na znanje dati. — Kakor veter, kader čez zrelo žetev potegne, vse klasje se zamaja, tako je ta oklic Janeza in Mete vse poslušavce ganil. Viditi je bilo, kako so nekteri glave stikovali, drugi s persiljenim herpanjem, pokašljevanjem in posmehovanjem svoje začudenje na znanje dali. Dve kmetiški hčeri, kakor so pravili, sta clo barvo spremenili« (N 1846, 14).

— Ob spisu, ki smo ga navedli malo prej (Strah je po sredi votel), pa se ponujajo še nekatere reči v premislek. — Najprej bode v oči visoka, že opozicionalna stopnja sekularizacije pripovedovanja in pripovednega obnašanja. Pridevnik »sveti« je rabljen ironično; ne gre več za svetega moža tipa sveti Hilarion iz Veritijevega hagiografskega zbornika, ki je s svojo svetostjo obvladal in spreobrnil roparske tatove, ne gre za zgled krščanske svetosti in čistega življenja, marveč za protizgled, samozvano svetost. Celo sama bridka matra, trpeče božje telo ne premore v zagatnih trenutkih kakšnih čudežnih učinkov, prej je mogoče reči, da se je spremenilo v nekakšen pavlihovski inventar; božje ime se izgovarja po nemarnem, molitve se »gonijo«; svetost ostaja le še fasada bogve kakšni posvetnosti (osebni pridobitnosti?) — (V to vrsto pripovedovanja spada še cela vrsta spisov, ki bolj ali manj šaljivo ter pripovedno slikovito, bolj ali manj kritično razkrinkavajo tisti čas pogostno prikazovanje — drevesnih — svetnikov; npr. Še nekoliko od zamaknjene na gori — nad Soderščico, N 1851, 213, ali Popis smreke v vitanjski fari na Štajerskim, na kateri so si nekateri podobo matere božje viditi domišljevali, N 1852, 75 i. d. — Na ta način je prosvetljalno-religiozna dvojnost ali že kar shizma slovenske proze, najbrže pa slovenskega kulturno-političnega življenja nasploh, dosegla stopnjo, ki predstavlja manj vidni substrat kasnejši družbeno-duhovni cepitvi, pa tudi literarno-oblikovni dvojnosti. Opozicija, ki obstaja tod in kasneje na zelo različnih ravneh — eshatologija : kritična analiza, vera : empirija, idila : opis, romantika : realizem, klerikalci : liberalci ipd., seveda ni zmeraj natančno in jasno razvidna, očitno pa se v vsej svoji razsežnosti za Slovence zgodovinsko izleže iz sto, dvesto let stare dvojnosti slovenskega delovanja: za cerkev in prosvetljevanje. V takšno zgodovinsko obleko se je namreč za nas Slovence obleklo dvoje temeljnih pogledov na svet: aprioristični, moralistični, osebno-verujoči, eshatološki, alegorični na eni ter analitični, empirični, skeptični, racionalno-objektivistični na drugi strani (preobražanju strokovnjakarskega racionalizma v epski realizem skušamo na ravni jezika govora slediti prav skozi teh nekaj primerov, ki naj ponaa-

zarjajo formiranje slovenske epske prozne besede v prvi polovici 19. stoletja).

Dopis starih mater iz nebes. — Nadalje je iz sestavka mogoče razbrati tudi izrazito *pripovedno perspektivo*: večvedno, humorno-kritično, skeptično. S svojo intenzivnostjo je zmožna utvoriti močno mimične podobe v smislu tiste znane razlage poetične fikcije, kakršno je zapisal predromantični poetolog švicarske šole A. Ch. Roth že leta 1688: »S poetično fikcijo lahko pripravim do govorjenja — celo — umrle ljudi ali angele ali brezživljenjske kreature...« — V tem smislu se kot realizacija posebne pripovedne perspektive ta čas pri nas pojavlja zlasti pisemska oblika; dobesedno v smislu Rothove razlage so Novice 1852 npr. objavile Dopis starih slovenskih mater iz uniga sveta svojim sedanjim vnukinjam, ki se začneja s pisemskim oslovljenjem: »Preljube hčerke slovenske!«, v nadaljevanju pa pokojne stare slovenske matere glasno karajo mlada slovenska dekleta in njih nečimrnost: »Ako bo vse tako naprej šlo, kmalu bo tako delječ prišlo, da bo kravarica v rokavicah molzla, in pastirica v svilnatih nogavicah za kravami letala!« — Zaključek: »Prevdarite, drage hčerke! kar vam iz gole ljubezni do vas svetjemo in spolnite prošnjo — Svojih starih mater« — ter podpis »I. D.« pa seveda pokvarjeno nečimrni slovenski mladini zgovorno kažete, kako da si je tiste osorne stare mame preprosto izmislil neki I. D., ki je svoje nazore in nauke malce nerodno spravil pokojnim babicam pod nebeške kikelje. Stare mame v nebesih in njihove korespondenčne strasti so torej čista fikcija-izmišljotina, sicer pa nepogrešljiva epska institucija (podobno še npr. Narodopisne starice, N 1851, ali pa razlaganje cesarskih patentov v obliki pisem, ki jih Jurče piše stricu, N 1849, in drugo).

— Tretje daljnosežno vprašanje se odpira s posredno karakterizacijo »neslaniga svetiga moža«; ta sicer ni opisan po načinu deželnega bika, pa naenkrat vseeno stoji pred bralci kot živa oseba s svojim početjem, govorjenjem, oblikami, zarotitvami in posebno usodo. Nekaj malega tega je bilo mogoče že opazovati v poročilu o pretepenem možu⁴ z Gorenjskega, le da nobeden od poročevanih likov ni tam neposredno zaživel (npr. s svojimi besedami). Gre za fabulativno karakteriziranje; še učinkovitejši primer takšnega postopka, ki je sicer že močno značilen za kasnejše Jurčičevo pripovedovanje, je mogoče najti v sestavku z naslovom Kako je nek mož copernico preganjal. — Resnična zgodba (N 1853, 335 do 334): o tem, kako je deželski živinozdravnik pomagal nevednemu kmetiču preganjati copernico iz njegove krave; v zgodbi mrgoli slikovitosti, žargona in mišljenja takratnega dolenskega kmečkega okolja.

Četrto, kar v podobnih časopisnih poročilih zgodbah opozarja nase, je končno njihova humornost, ki se r e d n o nekako komično neprizadeto poigrava s kakšnim šlevastim, nevednim, nesrečnim, tudi malce ubrisanim možakarjem. Lastnost opozarja na ljudsko tradicijo tkim. »godčevih pripovedk«, kakor jih je omenil v svojem spisu *Nekaj od Slovincov* Matija Majar (o. c.), češ da jih »obično — — kak godec pove, da je kaj za smeh«. Pogostnost tragikomičnih, bizarnih, usodi v poigravanje prepuščenih moških postav, ki si jih pripovedovalec nenavadno rad in nenavadno neusmiljeno ogleduje z njihove smešne strani, odpira pot v območje Jeprškega učitelja, Tilke, Šnakšnepkovskega, Avgušтина Ocepka, Zarnikovega Boštjana Rokavarja pa tudi Krjavlja in Tirtlja. — Res je najbrže v takšni kombinaciji treba upoštevati tudi Gogolja (Priatelj, Paternu) in res je tudi, da je bil v časih prvobitne akumulacije nacionalnega kapitala ali kar v časih brezkapitalnega obstajanja narodnostne ideje eksistenčno skrahirani slovenski polintelektualec najbrže zelo pogostna prikazen, ampak prav takšne zgodbe napeljujejo misel, da tradicije godčevske ljudske epike pri tem tudi niso ostale brez računa.

Anton Zmikovec in Urša Napota. — Leta 1853, se pravi začasa zgodnjega Jenkovega literarnega formiranja, so Novice objavile (31—32) zgodbo z značilnim godčevskim naslovom *Predpustnica*. (Prim. Jenkovo zgodbo »*Predpustnica*« v celovškem »*Vencu*« 1956!) S ščepcem soli je v njej mogoče razvideti seme za prej omenjeno serijo epsko realiziranih slovenskih moških nesreč:

»Anton Zmikovec, ki je že terde štiri križe na herbtu imel, je bil tako pridin hlapčon, da je vsako leto ne le eniga, ampak več gospodarjev obslužil. Kar je zaslužil, je nesel v tisto hranilnico spravil, kjer je s sladkim tertnim sokom pod mizo list podpisal, nikoli nič nazaj ne tirjati. Njegova skrinja je bila do verha polna prazniga, in njegove oblačila polne *odkritoserčnosti*. Še srebrno uro ima, pa misli: mojimu oblačilu se ura ne podá, torej nese uro v zastavnicu, denar shrani pa v pivnico.

Pred pustam vidi Zmikovce, kako ženini lepo nališpani okolj koračijo s takimi plajši ogernjeni, da človek ne ve, jeli bi jih vikal ali onikal. Zato tudi on sklne ženiti se, in sam pri sebi jo takole tuhta: »več se ne bom po službah trudil in sitnosti černih gospodarjev prenašal, kateri hočejo, da bi človek za majhne groše neprenehoma kakor živina jim delal, in če se le dva dni kej pomudim in odahnem, mi že slovo dajó. Poiskal si bom torej *neveste* in stopil v zakonski stan, da bova živela kakor dva tička. Čeravno nimam bogastva, tudi ob malim se živi, če ima žena kaj prida dote.«

Tako sladkosti zakonskiga stanu premišljeva gre zares snubit.

V domači soseski Zmikovec ni mogel dobiti neveste, zato ker so ga povsod dobro poznale, da ima na desni roki en malo predolge perste. Gre je torej iskat v drugo sosesko. Zvedil je za žensko, Urša Napota ji je bilo ime, ktera

ni bila ravno zala, pa bogata, ker je neki davnej v loteriji veliko zadela. Pa pri vsim lepim denarcu Napota ni mogla moža dobiti, zato ker je bilo očitno znano, da je pred dvema letama v neki hiši več draziga perila prehitro bila posušila, in je zato mogla celo leto mungati debelo perilo tistim tičem, katerim okoli nog rožljajo debele verižice.

Zmikovec se ne spodtika nad tem, ter misli: »to se lahko vsacimu človeku primeri; vzel jo bom, če me bo le hotla.« Gre do Urše, in ko k nji pride, jo najde praznično oblečeno in z zlatnino olišpano, in ji tako govori: »Urška, moja navada ni hodit kakor mačka okol vroče kaše, naravnost ti povem: ženit sim se k tebi prišel, al me češ vzeti?« Urška odgovori: »Če imaš kaj premoženja, te že vzamem; revniga moža pa nočem; bogata tudi hočem premožniga moža imeti.« Zmikovec ji na to pravi: »nisim prazin, ne, nekaj imam v hranilnici, nekaj v zastavnici; dote imam tudi le štirikrat petdeset manj ko dve sto goldinarjev, torej mislim, de bova dobra vkup, če sim ti všeč.« Urša iz serca vesela, da le moža dobi, kakor veči del postarnih divic, ki so že večkrat ploh vlekli, mu poda roko in pravi: Vzela te bom, le samo skerbi, da dovoljenje od gosposke dobiš. Anton gre k županu, in brez velike težave dobi pisano privoljenje, ker pri ženitnih dovolitvah se dostikrat ne gleda toliko na to, kako bo družina živela, kakor na to, da imajo *babice* kaj opraviti. Zdaj gresta oklice postaviti, odmolita kolikor zamoreta, kerščanskiga nauka malo znata, da morata večkrat priti. Za ženitvanje si pri vsem tem pripravljata, pa joj! pet dni pred poroko pridejo v hišo en pisar, dva zapersežena moža, in dva sodišna hlapca in neki ptujic. Po hiši neveste vse preišejo, ker se je medtem zvedilo, da je bila nevesta v veliki tatvini zapopadena; kar najdejo, so pobrali in nevesto v ječo gnali, kjer se je pokazalo, da vse njeno premoženje je bilo vkradeno blago. To je bila *nje loterija*. — — — »C-r.«

Z a k l j u č e k. — Stopnja jezikovno-pripovednega izražanja in tvorjenja epskega sveta je s takšnim govorom že zelo blizu Jeprškemu učitelju in slovenski pripovedni prozi, ki se pojavi le malo zatem kompaktno in množično. Kraška reka je tu na točki, ko mora zdaj zdaj planiti izpod hriba na dan in iz anonimne postati krščena voda.

Razum in ljubezen do empirije sta narekovala najprej potrebo po strokovni prozi kot komunikaciji; ta se je sicer deloma res že izživila v stari homiliarni, cerkveno-utilitarni strukturi, zvečine pa je začela snovati samosvojo strokovno govorico ter končno zadobila tudi lasten časopis, kjer se je vsakršni strokovni pridružila tudi žurnalistično poročevalska proza. — Časopisne strani so do leta 1848 zahtevale letno 220—300 ne pretirano skromnih strani prozno oblikovanega jezikovnega izraza; takšna potreba je leta 1848 za nekaj časa naravnost vrtoglavo poskočila — na ca. 2000 strani večjega formata letno, hkrati se je razširil tudi tematski krog, s katerim se je ukvarjala. Razumljivo je, da je kvantiteta prisilila takratnega slovenskega izobraženca v intenzivno vajo (produkcijo) proznega pisanja. Izrazljivost slovenskega proznega jezika se je

s takšno množično vajo bogatila na ravni natančnega opisovanja predmetov in dogodkov; hitro je potem njena ambicija poskočila na raven rudimentarne in kasneje vse popolnejše epske scenarnosti (dialog, premi govor), še malo nad tem je začela gojiti fiktivne pripovedne perspektive, — z analitičnim razumom pa je iz območja svoje signifikacije izločila topično-alegorično shematiko cerkvene proze; manj vehementno pa vendar tudi zelo hitro-obzirno je zavrgla neverjetnost folklornega mita ter raje odprla oči, ušesa in usta realnim dogajanjem, pri čemer se je oprla na tisto ljudsko epiko, ki se je do etablirane literature vedla nesramno ali vsaj ignorantsko.

— Če Bahtin pojmuje nastanek sodobnega romana v smislu heretičnega obnašanja do visoke literature, pri čemer naj bi herezija temeljila predvsem na žargonu (= ljudskem jeziku, strokovnem govoru), dialogu ter problemskosti (vse je ustremljeno v končno rešitev problema, ki ga sestavlja pripovedovani svet; prim. Bahtin, *Epos in roman*, *Voprosy literatury* XIV, 1970-71, 95—122), potem se je slovenska pripovedna proza 19. stoletja začejala natanko tako. Poskuse visoke epske verzifikacije (ep) je sproti spodrinjala praktično zasnovana, na realnosti temelječa proza: mimezis, ki jo snuje, ni nikoli mimezis zase, marveč zmeraj najbolj intenzivna, verjemljiva, avtentična in neposredna oblika predstavljanja problema, zaradi katerega je spis sploh nastal.

Če bi s temi preudarki upoštevali še ustrezne priprave v območju potopisne ter naravoslovne proze — botanikov in zoologov je bilo na Kranjskem zmeraj obilo —, če bi npr. upoštevali Vertovčeve opise vipavske burje (N 1850, 169 isl.), kratke naravoslovne portrete pajka, mravlje (*Pravi Slovenec*, 1849, 319 najbrže po češkem časopisu *Živa*), močno podobne kasnejšemu Erjavcu, pa npr. spis *Zimsko spanje prirode* (N 1853), pa embrio prvega slovenskega kriminalnega romana — natančno, pogosto pripovedno slikovito in obširno poročilo s sodne obravnave o hudem zločinu *Porotna obravnava* (*Ljubljanski časnik*, 1851, 321 i. d.); če bi — dalje — k vsemu temu kot zgodovinarji upoštevali še različne sicer manj znane pa močno zanimive programske izjave, kakor je npr. tista Volkmerjeva v *Drobtinica*h 1853: »Da domorodni pisec kaj velja, mora vse šege, dobre in slabe navade, vse čedne in nečedne lastnosti svojega ljudstva dobro poznati, poznati žile domačih občutov; kinč njegove besede ima biti domač ne kuplen...«, — potem najbrže res ni mogoče ostati brez prepričanja, da je množični prodor slovenske pripovedne proze po letu 1858 prodor tistega pogleda na svet in literaturo, ki pomenja realizmu vsaj substrat, če ni že realizem sam: ne sicer kot deklariran akt — navsezadnje so akti zmeraj zoprni in sumljivi —, mar-

več kot spontana literarna uresničitev že dolgo snujočega in prodirajočega analitično opazujočega duha.

Tisti del cerkvene proze, ki je bil po nekaterih sestavnih plasteh blizek romantiki, se spričo janzenistične čuječnosti ni mogel predaleč razviti; zakrčljaj je na ravni, kakršno označuje Ciglerjeva pripoved; bil je obsojen na stagnacijo, potisnjen na rob v večerniške kolekcije; hkrati se je navznoter tudi zelo hitro kompenziral v vzgojno epiko šmidovskega kova, kakor je to dovolj argumentirano, celo prepoudarjeno prikazal Jevnikar v številnih razpravah. — Celó svetovljanski poskusi Josipa Stritarja niso uspeli uiti takšni usodi, Mencingerju pa se je kmalu po Bore mladosti in seriji nazorsko-moralističnih zgodb tudi pripovedno pero zataknilo vse do 90ih let, ko je lahko na pragu sicer osovražene *nove romantike* spravil skupaj utopični roman *Abaddon* — morda šele prvo konsekvantno nadaljevanje (če izpustimo zgodnjega Trdino) Veritijevega »Popotnika široke in vozke poti«. — Če je celo navdušeni ljubljanski spiritist Dragotin Melcer v svojem spiritističnem poročilu (N 1853, 139) Mizoples na koncu pribil: »Pervo je, da se *skušnje dogotovijo*, al kakor seer pravijo, da se *facta constatirajo*«, si ni težko predstavljati, do kakšnih časti se je tiste čase tudi pri Ljubljančanih dokopala empirija, nekakšen pozitivizem, — in kako nenaklonjeno, posmehljivo, skeptično je moglo biti sprejeto vsakršno preosebno, starožitno, logičnemu razumu nesprejemljivo marnanje. — Vsa prva polovica 19. stoletja je pač skrivaj v debelih plasteh zorela za realizem.

РЕЗЮМЕ

Автор в статье в первую очередь дополняет и исправляет некоторые наблюдения литературоведения о словенской повествовательной прозе первой половины 19 века. Он указывает на то, что эта эпика по своей структуре вопреки другой тематике все еще агнографически-гомилитического характера. Первая словенская повесть «Счастье в несчастье» (1836) Янеза Циглера на пример двухпластовая: всю эпiku в то же время дополняет проповеднически-наставленческая реторика; то, что в ней эпическое, остается на уровне поучительного анекдота. — Биография в качестве поучительного анекдота известна всей популярной агнографии того времени; в сборнике Верития «Жития святых» (1828—1829, 4 книги) произведения составлены по формуле трех частей: биография = пример + наставление + молитва. — С другой стороны, в организации жизненного пути протагонистов Циглера можно проследить элементы той и такой структуры сказки, которая известна из анализов Проппа.

Однако автора более, чем анализ таких и подобных вопросов, интересует то, как словенская прозаическая эпическая речь готовилась к прорыву словенской повествовательной прозы на совсем новом, аналитически наблюдающем, не-

эсхатологическом уровне. Такой прорыв настал в литературном журнале «Словенски гласник» (1858—1868) с группой «вайевцев» (Гленко, Эрьявец, Менцингер, Мандельц, Зарник) с одной стороны и с Левстиком и Юрчицем с другой. — Пересмотр соответствующей прозой продукции показал, что при формировании новой речи значительную роль сыграла популярно-профессиональная, обучающая проза, которая особенно развилась в газете «Кметийске ни рокоделске новице» (с 1843 г.). В газете писалось для неученного, едва грамотного крестьянина, поэтому надо было говорить элементарно-определенно, описательно, анекдотически-миметически, что требовало от журналиста непрерывные поиски словесных средств выражения и как можно более природный прозный синтаксис.

В статье приводится ряд примеров из популярно-профессиональной газетной прозы сороковых годов 19 в., по своей структуре уже близких эпическим функциям: пример точного, конкретного, аналитического описания животного (для сравнения дано одно из многочисленных личных описаний из более поздней эпики Юрчица), пример описания возможного действия-события в форме рецепта и к тому же пример анекдотически записанного события, который должен своим опытом служить в качестве рецепта; наконец, из журналистической прозы приведено несколько примеров все более видного миметизирования сообщения: введением прямой речи, характерной дифференциацией прямой речи, переносом рассказа в настоящее время (комбинация настоящего времени с прошедшим и т. п.), формированием характеризованных перспектив и т. п.

Такой способ наблюдения, мышления и речи стремился, конечно, к реализму; его — по крайней мере рудиментарное — существование в первой половине 19 в. свидетельствует, кроме остального, и о том, что словенский реализм второй половины 19 в. не возник только как рефлекс европейского реализма, а то, что у него был свой автохтонный, хотя менее видный тыл: что он в значительной степени развился из соответствующе ферментированной, менее видной, однако континуированной духовной традиции.